

Państwowy Instytut Geologiczny jako archetyp państwowych instytutów badawczych

Krzysztof Jaworowski*

Państwowy Instytut Geologiczny został powołany do życia w 1919 r. bezpośrednio przez najwyższą władzę państwową tj. ówczesny Sejm Ustawodawczy RP. Dnia 7 maja tegoż roku nastąpiło otwarcie instytutu. Jest on najstarszą ogólnopolską placówką naukową zorganizowaną w odrodzonej po rozbiorach Rzeczypospolitej. Jest

także jedyną placówką tego rodzaju ustanowioną przez sejm i zachowującą do dzisiaj swą pierwotną nazwę i zasadnicze kierunki działań.

Te wyjątkowe okoliczności, a zwłaszcza sejmowa debata i uchwała w sprawie PIG w czasie, gdy trwały wojny mające zdecydować o granicach Polski, wynikały z faktu, że od samego początku instytut był organizacją naukową o zasięgu ogólnokrajowym, której powierzono badania o zasadniczym znaczeniu dla władz państwowych. Znaczenie PIG, jako państwowego instytutu badawczego, spowodowało, że bezpośrednio po uzyskaniu oficjalnej nominacji, jego pierwszy dyrektor prof. Józef Morzewicz został przyjęty na audiencji przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego.

Ogólnopolski charakter badań naukowych instytutu znalazł wyraz w składzie powołanej przez Ministra Przemysłu i Handlu w 1921 r. Radzie Państwowego Instytutu Geologicznego, do której rząd RP delegował przedstawicieli ministerstw: Przemysłu i Handlu, Robót Publicznych, Spraw Wojskowych oraz Rolnictwa i Dóbr Publicznych. Obecność przedstawicieli tego ostatniego resortu świadczy, że od samego początku instytut zajmując się zasobami naturalnymi, obok surowców, badał także problemy ochrony środowiska zgodnie z ówczesnym ich pojmowaniem.

Ogólnokrajowy charakter badań naukowych Państwowego Instytutu Geologicznego i ich znaczenie dla państwa zostały prawnie potwierdzone powierzeniem instytutowi sprawowania służby geologicznej. Tak właśnie rola instytutu, po latach jego działalności, została określona w dekretach Prezydenta Rzeczypospolitej z 31 marca 1938 r. oraz 3 lutego 1947 r. Pełnienie służby geologicznej, trwające do chwili obecnej, zostało następnie formalnie przesłonięte mechanicznym zaliczeniem PIG do kategorii instytutów resortowych i jednostek badawczych -rozwojowych. Ostatnio usankcjonowano stan faktyczny zapisem o pełnieniu przez PIG zadań państwowej służby geologicznej w znowelizowanej 27 lipca 2001 r. ustawie *Prawo geologiczne i górnicze*. Ponadto, znowelizowana 18 lipca 2001 r. ustawa *Prawo wodne* powierzyła PIG pełnienie funkcji państwowej służby hydrogeologicznej.

Należy podkreślić, że zarówno sprawowana przez PIG służba geologiczna, jak i hydrogeologiczna, nie wykonują czynności administracyjnych lecz są placówkami nauko-

wymi prowadzącymi badania w celu uzyskania danych nieodzownych dla gospodarczych i społecznych potrzeb państwa. Jest to zgodne z rozwiązaniami prawno-organizacyjnymi Unii Europejskiej. Z tego powodu, jeszcze przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, geolodzy należących do niej krajów zaprosili PIG do udziału w działaniach unijnych organizacji: FOREGS (*Forum of European Geological Surveys*) oraz EUROGEOSURVEYS. Instytut jest ich członkiem.

W latach 1919–1948 (z przerwą podczas II wojny światowej) Państwowy Instytut Geologiczny był podporządkowany Ministerstwu Przemysłu; w latach 1948–1952 Ministerstwu Górnictwa, w latach 1952–1985 Centralnemu Urzędowi Geologii, a od końca 1985 r. podlega obecnemu Ministerstwu Środowiska. Ogólnopolski charakter badań instytutu, w połączeniu ze znacznymi różnicami w budowie geologicznej poszczególnych regionów kraju, sprawiły, że zaszła konieczność powołania regionalnych oddziałów PIG. Ich prekursorami były istniejące przed wojną stacje w Karpatach Wschodnich (Borysław), na Górnym Śląsku (Dąbrowa Górnicza) oraz tzw. grupa świętokrzyska. Po roku 1945 powołano istniejące obecnie oddziały regionalne PIG, a mianowicie: karpaccy (Kraków), górnośląski (Sosnowiec), dolnośląski (Wrocław), świętokrzyski (Kielce), geologii morza (Gdańsk-Oliwa), pomorski (Szczecin) oraz samodzielne pracownie regionu wielkopolskiego (Poznań) i lubelskiego (Lublin).

W swej 87-letniej działalności, PIG położył znaczne zasługi dla gospodarki narodowej jako ośrodek badań i poszukiwań takich zasobów naturalnych, jak surowce mineralne i wody podziemne. W ostatnich latach instytut zintensyfikował prace dotyczące ochrony środowiska naturalnego. Objęto nimi skażenia i zagrożenia geogeniczne zarówno powierzchni Ziemi, jak i w głębszych strukturach geologicznych. Struktury te mają istotne znaczenie dla ochrony środowiska naturalnego wpływając na wiele dziedzin życia. Szczególnego znaczenia nabierają tu prowadzone od lat przez PIG badania zagrożeń wód podziemnych. Są one jedyną strategiczną rezerwą wód pitnych w Polsce.

Do najbardziej znanych osiągnięć PIG należą odkrycia wielu złóż kopalin użytecznych, a w szczególności: miedzi, siarki rodzimej, węgla kamiennego, węgla brunatnego, soli kamiennej, soli potasowych, rud żelaza oraz rud cynku i ołowiu.

Ponadto geolodzy PIG odkryli złoża: glin ogniotrwałych, kaolinów, fosforytów oraz wielu surowców budowlanych. Wgłębne badania regionalne instytutu przyczyniły się także do stworzenia podstaw poszukiwań złóż ropy naftowej i gazu ziemnego stwierdzonych, obok Karpat, na Niżu Polskim i w polskiej strefie ekonomicznej Morza Bałtyckiego. Wymienione wyżej złoża miedzi i siarki są unikalne w skali światowej. Ich odkrycie było wielkim sukcesem polskiej myśli geologicznej sformułowanej przy udziale PIG, a następnie potwierdzonej w praktyce przez instytut.

Poważne znaczenie dla gospodarki narodowej i ochrony środowiska mają osiągnięcia PIG związane z pracami

*Państwowy Instytut Geologiczny, ul. Rakowiecka 4, 00-975 Warszawa; krzysztof.jaworowski@pgi.gov.pl

geologiczno-kartograficznymi podjętymi na samym początku jego działalności. PIG realizuje, i koordynuje w skali ogólnokrajowej, sporządzanie zarówno podstawowych map geologicznych w różnych skalach, jak i map hydrogeologicznych, geologiczno-gospodarczych i geochemicznych. Poziom map wykonanych przez Instytut spotykał się z najwyższym uznaniem specjalistycznych gremiów międzynarodowych zarówno w odniesieniu do naukowych treści tych map, jak i techniki edytorskiej (obecnie całkowicie skomputeryzowanej).

Wyniki badań Państwowego Instytutu Geologicznego były (od 1968 r.) publikowane w wielotomowym dziele kilkudziesięciu autorów pt. *Budowa geologiczna Polski*. Przedstawia ono dorobek polskich geologów w dziedzinie geologii regionalnej, stratygrafii, tektoniki, złóż surowców mineralnych, hydrogeologii i zawiera katalogi i atlasy skażenia występujących w Polsce. Wyniki badań podstawowych zawarto także w wielu wydawnictwach własnych instytutu. Należy tu wymienić *Prace PIG* (do 2005 r. 184 tomy), *Biuletyn PIG* (do 2005 r. 417 tomów), *Kwartalnik Geologiczny — Geological Quarterly* znajdujący się na tzw. „liście filadelfijskiej” (do 2005 r. 49 tomów), *Sprawozdania z Posiedzeń PIG* (do 2005 r. 61 numerów), *Polish Geological Institute Special Papers* (do 2005 r. 20 tomów). Od 1957 r. instytut wydaje jako wydawnictwo ciągłe *Bibliografię Geologiczną Polski*.

Należy podkreślić, że wszystkie badania i prace instytutu, obejmujące geologiczne zasoby naturalne kraju i geologiczne aspekty ochrony środowiska naturalnego, były i są prowadzone także w polskiej strefie ekonomicznej Morza Bałtyckiego. Sporządzono m.in. różnorodne mapy geologiczne dna i osadów dennych Bałtyku. Ostatnio instytut przystąpił do prac nad oceną geogenicznych skażeń wód tego morza.

Ważne miejsce w dziejach Państwowego Instytutu Geologicznego zajmują prace jego geologów poza granicami kraju. Stanowili oni większość polskich zagranicznych ekip badawczych i kierowali ich pracami. Do największych należą prace Polskiej Ekspedycji Geologicznej w Wietnamie (1958–1963 r.), uwieńczone odkryciem najbogatszych w południowo-wschodniej Azji złóż żelaza, oraz prace Polskiej Ekspedycji Geologicznej w Mongolii (1961–1990 r.) zakończone skartowaniem wielkich obszarów z jednoczesnym rozpoznaniem perspektyw występowania złóż wielu surowców mineralnych. Geolodzy instytutu pracowali jako eksperci ONZ, m.in. w Czadzie, Gwinei, Haiti, Madagaskarze i Nigrze. W ramach kontraktów zbiorowych i indywidualnych pracownicy Instytutu działali w Algierii, Indonezji, Iraku i Libii, a przy krótkotrwałych opracowaniach ekspertyzowych w wielu innych krajach.

Trud i naukowe kompetencje pracowników PIG znalazły uznanie wyrażone licznymi nagrodami państwowymi oraz nagrodami prezesa CUG, a w ostatnich latach nagrodami ministra środowiska. Pracownicy Instytutu zdobyli także szereg wyróżnień na zagranicznych spotkaniach naukowych. Międzynarodowe organizacje geologiczne powierzały PIG organizację wielu spotkań naukowych

m.in. o zasięgu światowym (np. Międzynarodowy Kongres Geologii Karbonu i Permu w 1995 r.).

Jednym z ogniw łączących badania i prace PIG z gospodarczymi działaniami państwa, i organizacji prywatnych, były obecne w strukturach instytutu od początku jego istnienia, komórki gromadzące i udostępniające informacje geologiczne w skali całego kraju. W następnych latach rolę taką pełniło, i pełni, prowadzone przez instytut Centralne Archiwum Geologiczne. Obok różnorodnych dokumentów geologicznych, m.in. map i sprawozdań z badań naukowych, gromadzi ono od wielu dziesiątków lat materiały skalne, w tym rdzenie wiertnicze, których zasoby należą do największych w Europie.

Państwowy Instytut Geologiczny, począwszy od 1988 r., sporządza i publikuje coroczny *Bilans Zasobów Kopaliny i Wód Podziemnych w Polsce*. Misję tę powierzył instytutowi Minister Środowiska realizując nałożony na resort ustawowy obowiązek. Wspomniany bilans zawiera materiały niezbędne dla pracy organów administracji publicznej. Jest także źródłem informacji dla potencjalnych inwestorów zajmujących się działalnością geologiczno-górnictwem lub przeróbką surowców mineralnych.

Działalność PIG, bezpośrednio związana z zagadnieniami gospodarczymi państwa i ochroną środowiska na jego terytorium, miała z reguły podstawy naukowe. Badania naukowe wysuwano w PIG zawsze na czoło sposobów rozwiązywania zagadnień stosowanych. Z tego względu Instytut był i pozostaje silnym ośrodkiem naukowym. Do jego tradycji należy współpraca ze wszystkimi krajowymi środowiskami geologicznymi: akademickimi, akademijnymi oraz związanymi z firmami państwowymi i prywatnymi. Od momentu ustanowienia instytutów resortowych i jednostek badawczo-rozwojowych, PIG zaliczono do ich najwyższej kategorii posiadającej uprawnienia do nadawania stopni naukowych doktora i doktora habilitowanego oraz do występowania z wnioskami o nadanie tytułu naukowego profesora.

Jak wynika z niniejszej, krótkiej informacji o dziejach instytutu, był on w trakcie całej swej 87-letniej historii praktyczną realizacją koncepcji państwowych instytutów badawczych. Gdy w pamiętnym roku 1920, władze państwowe rozważały sposoby finansowania badań PIG, Minister Przemysłu i Handlu w piśmie do Prezydenta (tak!) Rady Ministrów (był nim wówczas Wincenty Witos) jednoznacznie stwierdził: „Państwo nie może badań geologicznych swojego terytorium powierzać ewentualnym instytucjom i przedsiębiorstwom prywatnym (...). Dla polityki gospodarczej państwa jest rzeczą ważną posiadać dane o rozporządzalnych zasobach (...) pewniejsze i bardziej szczegółowe od tych wiadomości, które częstokroć w formie umyślnie pesymistycznej lub umyślnie optymistycznej krążą wśród przedsiębiorców prywatnych i aferzystów. Wiadomości prawdziwe, oparte na ściśle naukowej analizie danego zagadnienia praktycznego, Państwo może otrzymać tylko od swojego własnego organu (...)”.

Trudno o bardziej klarowne wyłożenie jednego z głównych aspektów idei państwowych instytutów badawczych. Nie jest to idea nowa. Sformułowano ją już 87 lat temu powołując uchwałą Sejmu RP Państwowy Instytut Geologiczny.